

Lov og ret i Skast herred i det 17. århundrede

Af Bue Kaae

Bønderne nød ingen særlig agtelse i det 17. århundredes stænderdelte danske samfund. I agerbrugslandet Danmark var man sig i vide kredse i de mere privilegerede samfundslag næppe nok bevidst, i hvilken grad hele samfundslivet hvilede på bøndernes arbejde, og den skyldighed, de i så henseende kunne have krav på. Man tog det nærmest som en selvfølge, at de som placerede dybt i det sociale hierarki bar de tunge skatte-, afgifts- og arbejdsbyrder, at de som de eneste var værnepligtige, og det blev betragtet som helt naturligt, at de, hvis de var fæstebønder, skulle være deres godsejer hørige og lydige. Der var vel ingen i de højere samfundslag, der tog anstød af, at godsejeren havde tugtelsesret over for ulydige og genstridige bønder. Man så i disse kredse højere oppe i hierarkiet ned på bonden, på hans adfærd, hans vaner, hans fremtoning, hele hans livsmønster og hans efter deres mening lave kulturelle stade. Man havde øjensynligt ikke blik for de livsværdier, der selv under hårde betingelser kunne være knyttet til et landsbysamfund og et bondemiljø.

Derfor kan det vel alt taget i betragtning ikke undre, at eftertiden opfattede det 17. århundredes bonde som et helt igennem underkuet og uselvstændigt væsen, der nærmest viljeløs fandt sig i magthavernes vilkårligheder. Senere tiders historiske forskning gav da også i overensstemmelse hermed gennemgående et meget mistrøstigt billede af bøndernes vilkår i tidligere tid, og denne forestilling bundfældede sig i det 19. århundrede i folkelige sange, der kunne anvendes i bøndernes kamp for social og politisk ligeberettigelse med landsmænd i det øvrige samfund. – I vide kredse blev den fordrukne Jeppe

på Bjerget identificeret med bonden før ophævelsen af stavnsbåndet 1788. – »Hel tungt han efter sig foden drog -«.

Men fordyber man sig i herredstingbøgerne og andre kilder, der nærmere kan belyse bøndernes vilkår i tidligere århundreder, får man et mere nuanceret billede af dansk bondeliv. Bønderne bliver da ikke en grå konturløs masse, men det viser sig, at der f.eks. var betydningsfulde forskelle på de vilkår, som bønderne levede under i de forskellige områder i landet, og som følge heraf på deres holdninger udadtil over for omverdenen og indadtil over for deres eget samfund. Der var selvejerbønder, og der var fæstebønder, der var store bønder, og der var små bønder, der var med andre ord en social differentiering også blandt bønderne. Dykker man ned i tingbøgerne, kommer der ganske selvfølgelig fra bladene bondeindividualiteter frem, bønder, der trods deres lave sociale stade ikke har mistet mund og mæle, bønder, der udmærket forstår at gøre sig gældende på tinge, også over for »de store«, og ikke lader sig imponere af den stormægtige herremand.

De følgende eksempler fra Skast herred skulle være bevis herfor.

Tirsdag d. 1.5.1638 mødte Jens Nielsen, foged på Krogsgård, Tjæreborg sogn, Skast herred, på sin herre velbårne Jørgen Rathlous vegne på Skast herreds ting i nærheden af den nuværende Kors kro og anklagede her fæstebonden Jens Madsen i Skast for hverken at have gjort ægt (pligtkørsel) eller hove-riarbejde til Krogsgård, således som han var forpligtet dertil efter recessen¹ – Koldingske reces 1558 §42 og tidligere recessen af 1551 §9². Krogsgård var samme år blevet overtaget af Jørgen Godskesen Rathlou, efter at han sammen med sine brødre Osvald, Philip og Wolf Sivert havde holdt skifte med søsteren Catharina efter faderen Godske Sivertsen Rathlous død, der fandt sted i begyndelsen af 1636³. Krogsgård, der ved Jørgen Rathlous overtagelse udgjorde 368½ td. hartkorn⁴, lå i et herred med nøjsom og karrig jord præget af side lavninger, moser, kær, heder og sandjord⁵. Den nye nådigherre på Krogsgård, der havde gammelt holstensk aneblood i årene, havde imidlertid den ganske klare hensigt for øje at styre sine bønder på en sådan måde, at hans besiddelser kunne blive så

gigtige som muligt for ham og hans frue Barbara von Ahlefeldt⁶. Han nedlagde flere forbud rettet imod sine fæstere og førte mange processer mod dem⁷, og det stod sikkert til troende, når det på tinge blev sagt, »at siden Gregers Clemmenssen blev foged (her fuldmægtig) til Krogsgård, da kunne der hverken være fogder eller tjenere (fæstebønder) ret længe til hobe«⁸ – siden 1637⁹. Ret beset gik denne udtalelse, der var fremsat i vrede og ophidselse, nok så meget på den nidkære fuldmægtig som på hans husbond, men nådigherren kunne kun være tilfreds med den nidkærhed i sin tjeneste, som fuldmægtigen lagde for dagen; at han kun havde ringe solidaritetsfølelse med sine standsfæller bønderne, kunne Jørgen Rathlou vel ikke have noget imod, den mere eller mindre udtalte sociale spænding mellem herskab og fæstebønder, der fandtes i Skast herred som andetsteds i landet, taget i betragtning. Denne holdning var ikke ukendt hos herregårdsfogder, og det kunne ske, at denne nidkærhed gik over i vold, som da den brutale og fremfusende Hans Ladefoged 1636 på Visselbjerg, Alslev sogn, maltrakterede to fæstebønder, der på deres husbond, Alslev-præsten Oluf Jørgensens vegne stævnedes herremanden her, Jørgen von Ahlefeldt til tinge¹⁰.

Jens Madsen i Skast var den første, der skulle mærke Jørgen Rathlous effektivitet som godsbesidder. Den forgældede Jens Madsen, som af forskellige grunde var kommet ud i økonomisk uføre¹¹, var allerede d. 17.4. samme år, som Jørgen Rathlou overtog Krogsgård, af ærlig og velagtet mand Johan Sturck, forvalter på Krogsgård, stævnet for resterende skyld og landgilde for 39 sletdaler 8 skilling og tærskpenge for 1½ mark at betale inden 15 dage efter forordningen¹². Yderligere havde Osvald Godskesen Rathlou, der må have haft et og andet at sige på Krogsgård inden skiftet med broderen, et krav på ham på 16½ sletdaler 1½ mark, hovedstol og skadegæld. De to kreditorer foretog så under herredsfoged Hans Christensens ledelse d. 4.5. udlæg i det korn, der var sået på fæstegårdens agre¹³.

Samtidig ønskede Jørgen Rathlou, at Jens Madsen på grund af brud på fæstekontrakten skulle fradømmes sit fæste¹⁴. Jens Madsen vedgik beredvilligt for tinget d. 1.5.¹⁵, at han

havde siddet ægt- og hovbud overhørig »af den gård i Skast, han påbor«, og han forklarede i den forbindelse, at han siden St. Pedersdag (22.2) – den almindelige fardag og terminsdag i Skast herred¹⁶ – ikke havde efterkommet sin ægt- og hoveri-forpligtelse, fordi han intet havde at gøre ægt eller hoveri med. Under de givne forhold syntes han, at det var ganske overflødig at fælde dom i sagen, da han godvilligt ville afstå fra sin fæstegård, og som sagernes stilling nu engang var, opsagde han så at sige i samme åndedrag gården, da han gerne drog fra den, men, føjede han dog til, på det vilkår, at han måtte få betaling for det, som han ejede der, og som med rette tilhørte ham.

Herremanden var imidlertid ikke tilfreds med den tilstand, som fæstegården var i, da fogden på Krosgård og de af herredstinget udnævnte synsmænd d. 22.5. foretog en vurdering af Jens Madsens huse i Skast. De havde her vurderet et 19 fag salshus (stuehus) for 9 mark dansk pr. fag, men de havde måttet konstatere, at for 4 fags vedkommende var vinduer såvel som vindueskarme fjernet, dertil 2 sengesteder og storstuedøren »med sin behøring« og yderligere en dør af vesterstuen. Gården i Skast bestod endvidere af 13 fag ladehus vurderet til 6 mark dansk pr. fag og et 14 fag østerhus, sat for 2 mark dansk pr. fag¹⁷.

Det vil nok være rimeligt til forståelse af hele den situation, som Jens Madsen befandt sig i, at oplyse, at fogden på Krosgård samme dag på sin husbonds vegne på sin fjerde tingdag under strafansvar forbød alle, som havde sået korn i Jens Madsen gårdsjord i Skast, at høste eller i det hele taget at befatte sig dermed eller med noget af samme gårds afgrøde overhovedet. Dog skulle de pågældende have erstatning for frøgæld (d.v.s. udsæden)¹⁸. – Jens Madsen havde øjensynligt overladt en del af fæstejorden til sin fæller, nu da han havde mistet interessen for og måske også kræfterne til selv at dyrke dens agre. I øvrigt dømte herredsfogden samme dag, »at for^{ne} Jens Madsen bør jo sin fæste på samme gård at have forbrudt efter recessen«. Man kunne måske mene, at denne dom efter Jens Madsens holdning til sagen nærmest var overflødig og snarere føjede spot til skade, men nu var der altså i den hen-

seende ikke noget at tage fejl af, og dog kom der et ikke uinteressant efterspil. – For Jørgen Rathlou har ganske givet regnet med, at Jens Madsen var forpligtet til at aflevere gården i brugbar stand eller i det mindste i bedre tilstand, end den var ved vurderingen i slutningen af maj, og han har vel ment, at det var ham, der var den sande ejer af fæstegården i Skast. Men han blev belært om noget andet. For da han stævnedes sin tidligere fæstebonde for de manglende vinduer, vindueskarme, døre, sengesteder samt et sammenpløjet plankeloft og andet, som ikke tidligere var nævnt i synsforretningen på gården i Skast, frikendte herredsfogden Jens Madsen med den begrundelse, at husene i Skast herred var bøndernes »og dennem selv bemægtiget«. Jens Madsen var ikke over for herremanden ansvarlig for manglerne ved husene, der i øvrigt var blevet vurderet efter den tilstand, hvori de forefandtes ved vurderingen, der ikke havde medregnet, hvad der manglede, hvad Jens Madsen havde været indforstået med. At fæstebønderne havde ejendomsret til deres huse, kunne bevises ved stokkænvn – et nævn, der var udgået af tinget – eller ved dokumenter, om det gjordes fornødent¹⁹.

Eller som det mere udførligt ved en anden lejlighed blev udtrykt ved et tingsvidne af 20.3.1638 udgået fra Skast herreds ting af 24 dannemænd, der sammen med den menige almue, der da var tilstede, »med samlet røst svarede alle og vidnede med opragte fingre og ed, at dennem alle fuldt vitterligt er i sandhed, sålænge de enhver kan mindes, at når nogen her udi herredet lovsøger nogen til nam (udlæg i løsøre) for gældssager og bekommer udlæg i deres gods og løsøre, da har der lige såvel sket tag (sikkerhed, kaution) og nam udi huse og bygninger som andet rørendes gods og har været dennem følgaftig, om de, som dennem har ladet udsætte, ikke deraf lovligt er blevet udløst og tilfredsstillet af dennem, (som) samme huse vil bruge og besidde. Thi husene er bøndernes egne her udi Skast herred og derfor ganger udi arv og skifte lige ved andet rørendes gods og løsøre i alle måder«²⁰.

Også andre steder som på Lolland og nogle småøer samt på kronens gårde i Odsherred og i Nordsjælland ejede bønderne deres gårde, som de måtte købe ved fæsteovertagelsen²¹. I

Skast herred var det åbenbart sædvane, at fæstebønderne ved fraflytning havde pligt til at tilbyde husbonden huse og bygninger og efter vurdering fik betaling derfor²². Husbonden kunne så sælge bygningerne videre til den nye fæster. Han kunne derfor kun være interesseret i, at fæstegården ved fæsterens fraflytning var så god som mulig, medens fæstebønderne ved opsigelsen i høj grad satsede på at udnytte deres sædvanerettigheder med hensyn til deres gårdsbygninger.

Jørgen Rathlou var dog ikke til sinds med det samme at betale Jens Madsen erstatning for fæstegården i Skast. Jens Madsen flyttede til Vamdrup i Anst herred, og en vis Enevold Andersen rykkede ind i den forladte fæstegård i Skast som fæstebonde under Krogsgård. Da Jens Madsen syntes, at han længe nok havde ventet på sit tilgodehavende, stævnedes han d. 30.10. Enevold Andersen for Skast herreds ting; han var jo flyttet ind i de huse i Skast²³, som retteligt tilhørte Jens Madsen, indtil betaling for dem forelå. Sagen var jo egentlig klar nok, det var Jørgen Rathlou, der var pligtig til at betale, og d. 11.12. fik Jens Madsen i Vamdrup da også et vidnesbyrd, der ikke var til at tage fejl af. For Johan Sturck, nu borger i Ribe, tilbød på Jørgen Rathlous vegne at betale ham de penge, som med rette tilkom ham for husene i Skast, som Enevold Andersen boede i. Herremanden ville betale ham pengene »det første, han kommer hjem« eller i det mindste inden St. Pedersdag førstkommende – altså d. 22.2.1639, – til terminsdagen. I hvert tilfælde skulle Johan Sturck »selv stå derfor og betale hannem dennem skadesløs«. Hermed erklærede Jens Madsen sig tilfreds og afstod fra sit sagsanlæg mod Enevold Andersen²⁴. – I 1639 var han tilbage i Skast, hvor han d. 28.5. sammen med Enevold Andersen for tinget »med opragte fingre og ed« bevidnede, at de havde givet stævningsvarsel til nogle mennesker²⁵.

Jens Madsens vanskeligheder i 1638 er sikkert blevet betydeligt forværret ved rent familiemæssige forhold, ja har måske ligefrem deres årsag heri. For omkring årsskiftet 1637/38 døde hans hustru Anne Jenskone – enke efter Hans Pedersen i Brøndum²⁶. Jens Madsen havde tidligere været gift – med Maren Jenskone, med hvem han havde syv børn, fire drenge

og tre piger, med hvem der efter moderens død blev holdt skifte – d. 9.2.1636 – i overværelse af deres lovværge morbroderen Søren Jensen i Skast²⁷. Dette skifte har utvivlsomt fundet sted i forbindelse med ægteskabet med Anne Hanskone fra Brøndum, hvis broder Jes Jensen sammesteds var til stede ved den omtalte skifteforretning. Anne Hanskone bragte tre børn, en dreng og to piger, ind i ægteskabet, og d. 21.3.1637 overtog Jens Madsen sammen med den nye hustru de tre børns arv efter deres sal. fader Hans Pedersen og fritog deres væрге Jes Jensen for ethvert ansvar for søsterens børn²⁸.

Med denne forpligtelse over for 10 børn – til de blev 15 år gamle – har tilværelsen føjet sig nok så besværligt ikke mindst efter Anne Jenskones død – ægteskabet med hende var kun kort.

D. 13.1.1638 blev der holdt skifte efter hende til fordel for de tre børn, som hun havde bragt ind i ægteskabet. Desværre kunne de, som der står at læse i herredstingbogen »ikke mere tilkomme efter deres sal. moder Anne Jenskone som 34 sletdaler 1½ mark«, dertil kom så noget husgeråd, sengetøj og klæder, der blev konfiskeret af deres væрге Jes Jensen i Brøndum på børnenes vegne, og som han tog til sig i varetægt²⁹.

Jens Madsen var imidlertid ikke tilfreds med denne ordning og nægtede under de givne forhold at »ville føde og forse (sørge for) hans sal. hustrus datter Maren Hansdatter, så længe til hun bliver 15 år gammel«, medens Jes Jensen mente, at han »bør endelig at føde og forse hende med nødtørftig underholdning, sko og klæder, til hun bliver 15 år, eller han (Jes Jensen) bør have udsætning af for^m Jens Madsens god og gods, hvor det findes, for så mange års klæder og føde, som rester«³⁰. Jens Madsen ønskede ganske simpelt, at Maren Hansdatters arvegods blev udleveret af hendes væрге, eller som han udtrykte det på tinge d. 3.4. samme år »da vil han føde og forse hende såvel som hans andre børn, til hendes 15. år er forløben«. Det kunne herredsfogden kun give ham medhold i, og dommen gik værgen imod³¹.

Med Anne Jenskones to andre børn af det tidligere ægteskab, Kristen Hansen og Anne Hansdatter³² er der øjensynligt truffet en anden ordning.

En vis Kristen Hansen »nu værendes i Skast« vogtede gennem hele 1638 og indtil kyndelmissedag – 2.2.-1639 Næsbjerg granders fæ, men »forløb hans tjeneste«, hvorfor han d. 12.3.1639 på Skast mark blev stævnet til Skast herreds ting³³. Mon denne Kristen Hansen er Jens Madsens stedsøn? Muligvis er der blot tale om et navnefællesskab, og da navnet er meget almindeligt, siger det ikke meget i denne forbindelse, så meget mindre som der ikke er andre og sikrere holdepunkter dette vedrørende.

Trist havde tilværelsen i de senere år formet sig for Jens Madsen, men trods modgang var han ikke helt en slagen mand, omend som det synes lidt flosset, og han havde langtfra mistet mund og mæle i varetagelsen af sine rettigheder, hvor ringe de end kunne være. Som andre bønder i Skast herred holdt han sig i stridigheder med herremænd og fæller til lovens klare ord og den gamle sædvaneret, der i visse henseender var til fordel for bønderne i den ofte vanskelige hverdag. En sådan holdning kunne nok være på sin plads over for f.eks. Jørgen Rathlou på Krogsgård, der så trøstigt forsøgte at styre sine fæstebønder efter sit tykke uden i særlig grad at ville tage hensyn til de særlige vestjyske forhold. Mere spontant var det, når Krogsgårds bønder i høsten 1638 i protest sad herremændens hovbud overhørig, men kun for en stund. For da de i Skast kirke blev varslet til proces herom, faldt de hurtigt til føje³⁴. – Men for et par af Krogsgårds fæstebønder, Jens Enevoldsen i Andrup og Jens Steffensen i Skast, blev styret fra herregården dog for meget, de ønskede at befri sig derfor, og d. 17.9.1639 opsagde Jens Enevoldsen i Andrup på sin tredie tingdag på Skast herreds-Ting »den grund og ejendom, han har haft i fæste og brug af ærlig og velbyrdig mand Jørgen Rathlou til Krogsgård, thi han ikke kunne tåle eller udstå den store tyngde med ægt, arbejde og andet, som den gode mand af hannem begærendes er, thi han herefter ville hverken plove eller så til samme ejendom i nogen måde, men den gode mand hermed at være advaret rugsæden til samme ejendom selv at lade så og ejendommen at bortfæste, til hvem hannem lyster, og derhos æskede penge og betaling for hans huse og bygninger og hvad andet, han ikke kan flytte eller føre med sig«. Jens

Enevoldsen gjorde gældende, »at han kunne ikke tåle eller udstå den store arbejde og tyngde, som den gode mand ville have, og som han skulle gøre, for kornets misvækst og andre årsagers skyld«. Og forespurgt, om han ville så rugsæden, altså vintersæden, svarede han, at han ikke have rug at at så med³⁵.

Samtidig blev der aflagt vidnesbyrd om, at man to gange forgæves i den foregående uge havde »varet« Jens Steffensen i Skast til hoveri med at age møg, han var ikke mødt, og han havde i øvrigt ikke »undertiden forgangen sommer« gjort hoveriarbejde som de andre fæstebønder under Krogsgård³⁶. Han havde heller ikke villet pløje trods gentagne advarsler.

Den 24.9. samme år opsigde han på sin tredie tingdag ord til andet med den samme begrundelse som ugen i forvejen Jens Enevoldsen i Andrup sit fæste under Krogsgård. Han havde tre uger før gjort »velbemeldte Jørgen Rathlou varsel i fruens påhørelse for denne opsigelse og æskning«³⁷.

Det er klart, at de to fæstebønder havde gjort fælles sag og handlede under ét, sikkert med juridisk støtte til f.eks. opsættelse af opsigelsesbrevet. På Krogsgård har man så afgjort ikke villet godtage de to fæstebønders opsigelse af fæstet på de givne vilkår, og i disse sager havde Jørgen Rathlou et godt udgangspunkt i Koldingrecessen 1558 §2, der havde givet adelen ret til frit at udnytte adelsgodset på samme måde, som kongen havde frihed over krongodset og kronens fæstebønder – uden indblanding fra kongen, fogder og lensmænd³⁸.

Som andre adelsmænd havde Jørgen Rathlou kunnet nyde godt af denne frihed, der kom til at betyde, at fæstebøndernes hoveriarbejde, som storgodsdriften udviklede sig, blev forøget. Dette arbejde blev efterhånden til fæstebøndernes tungeste byrde³⁹. Jørgen Rathlou, der jo netop ønskede at drive sit gods så effektivt som muligt, var ikke til sinds at slække sine krav på hoveriydelserne. Det havde naturligvis kunnet lade sig gøre at indstævne de to fæstebønder for tinget. Der gjaldt overalt i landet den klare bestemmelse, at fæstebønderne efter varslet opsigelse først måtte fraflytte deres gårde til fardag – for Skast herreds vedkommende efter alt at dømme St. Pedersdag, d. 22.2.⁴⁰ – og indtil da skulle de bo på gården, yde landgilde, ægt

og arbejde. Jørgen Rathlou havde jo meget hurtigt fået Jens Madsen dømt for forsømmelighed med hensyn til overholdelse af hoveri- og ægtforpligtelserne⁴¹. Men der må øjensynligt have gjort sig særlige forhold gældende vedrørende Jens Enevoldsen og Jens Steffensen. Der blev i hvert tilfælde først rejst sag mod dem efter fardag 1640, trods stævninger i efterårs-månederne 1639⁴². Det var øjensynligt Jørgen Rathlou meget magtpåliggende at få ægt- og hoverisagen på det rene, og det var, som det ser ud til det, først Jens Enevoldsen i Andrup, der måtte holde for. Og hvad havde nu Jens Enevoldsen efter nådigherrens mening unddraget Krogsgård ved sin pligtforsømmelse? Ja, det skulle være ganske klart. For da man på herredstinget gjorde op, hvad Krogsgårds fæstebønder siden Ribe marked – d. 8.9.-1639 til d. 21.4.1640 havde ydet af ægt og hoveri til herregården, kom man til det resultat, at arbejdet i laden med tærskning, kastning, opbæren m.m. for hver fæstegård beløb sig til 30 dage og andet gangarbejde 20 dage. I høsten såede fæstebønderne rug i 4 dage og fælgede (førstegangspløjede) 2 dage, og nu i foråret såede de havre i 2 dage, altså ialt pløjning i 8 dage. Ja, enkelte fæstebønder bevidnede yderligere, at de hver i høsten havde aget møg til Krogsgård i fem dage. Dertil kom, at alle fæstegårdene havde ydet 5 ægter til Ribe, en skovægt på 6 mil og en stakket (kort) ægt på 2 mil. I et tidsrum af ca. 32 uger havde hver fæstegård under Krogsgård i hvert fald haft 8 spanddage (pløjedage), og sætter man skønsvis en spanddag til to gangdage, bliver det ialt til 66 gangdage, muligvis noget mere, og det har betydet, at herregården i alt fald to dage om ugen har kunnet lægge beslag på arbejdskraft fra fæstegårdene. Dertil kom så ægtkørslerne, der vel har beløbet sig til ca. 300 km⁴³.

Nu var det jo helt klart, at det ikke var Jørgen Rathlous mening ved disse vidnesbyrd på herredstinget at få slået fast, at ægterne og hoveriarbejdet var rimelige, den side af sagen blev overhovedet ikke behandlet, men han ville kun have bevist, hvad flertallet af fæstebønderne rent faktisk havde ydet. Og når han medregner forårsarbejdet i tiden efter fardag d. 22.2., da Jens Enevoldsen havde forladt gården, hænger det utvivlsomt sammen med, at han overhovedet ikke ville god-

kende opsigelsen, og hvis der ikke forelå en klar opsigelse, fortsatte fæstet ud over fardag⁴⁴. Jørgen Rathlou ønskede med andre ord ikke Jens Enevoldsen fradømt fæstet, men ønskede erstatning for tabet ved hans forsømmelse. I den henseende fik herremanden medhold på herredstinget. For d. 12.5. dømte herredsfogden Jens Enevoldsen til »at stande den gode mand til rette for hvad bevislig ægt og arbejde, han billigen som hans andre medtjenere kunne tilkomme, medens han besidder hans gods«. Dette var kun en gentagelse af en tidligere dom, men så fjøede herredsfogden til i sin dom af 12.5. vedrørende den opsigelse, som Jørgen Rathlou havde bestridt: »Så efterdi jeg intet udtrykkeligt har hørt eller set udi vor landslov, recessen eller nogen kongelig forordning mig vitterligt eller udi min tid til tinge forkyndt, når nogen udi i slig måder deres gårde skulle opsige . . . vidste jeg ikke rettere derpå at kende end, (at) for^m Jens Enevoldsen bør jo for den gode mands tiltale kvit at være«⁴⁵.

Men Jens Enevoldsen var ikke tilfreds med afgørelsen vedrørende arbejdsydelseerne til Krogsgård og erklærede på herredstinget d. 19.5., »at den stund han brugte den gode mands gods, da gjorde han fuld ægt og arbejde, men siden den gode mand tog selv samme ejendom i brug, vidste han hannem intet at svare«⁴⁶. Og helt i overensstemmelse med sin opsigelse havde han da heller ikke gjort hoveriarbejde på Krogsgård⁴⁷. – Jens Enevoldsen fastholdt altså hårdnakket sit standpunkt, men forgæves. For herredsfogden ændrede naturligvis ikke sit standpunkt og dømte, som man kun kunne vente, at Jens Enevoldsen burde »bemeldte bevislige ægt og arbejde billigen at erlægge og betale eller derfor at have indvisning i hans gods og løsøre, hvor det findes, efter kongelig majestæts forordning«⁴⁸.

Men da denne dom blev fældet – d. 7.7.1640 – var Jens Enevoldsen flyttet fra Andrup til Rovsthøje, Grimstrup sogn, hvor han, som det synes, blev fæstebonde hos Thomas Juel til Estrup og Sønderskov, Malt herred⁴⁹.

Således var for Jens Enevoldsens vedkommende spørgsmålet om opsigelsen af fæstet og arbejdsvægringen blevet løst, og tilbage stod hans æskning for betaling af gården i Andrup, nu

da opsigelsen var godkendt. Allerede tirsdag d. 21.1. havde han sammen med Jens Steffensen i Skast, som det var tilfældet to tingdage »næst tilforn«, tilbudt ærlig og velbyrdig mand Jørgen Rathlou til Krogsgård de huse og bygninger, som »de her til dags har iboet« i henholdsvis Andrup og Skast. Hvis herremanden ville overtage de omtalte huse og bygninger til den værdi, som de blev takseret til af uvildige dannemænd, skulle han »være dennem næst for betaling«. Hvis de kunne få betaling for såvel bygningerne som den gødning, som fandtes på stavnen, ville de straks flytte fra gårdene, selv om det skulle ske inden to dage⁵⁰.

Den 28.4. fik Jens Enevoldsen på Skast herreds ting vidnesbyrd om, at vurderingsmænd samme dag havde været i Andrup og her havde vurderet hans gård her således: et 18 fag salshus uden loft og sengested, men med vinduer, ovn og skorsten samt 2 fag lerloft i den vestlige ende for tilsammen 30 sletdaler. Dertil 10 fag ladehus og et fag vognskjul, der var tækket med lyng, for 8 sletdaler, 17 fag østerhus (tværlænge i østsiden af gården) med 2 fag hjald (loft med løse stænger) for 12 sletdaler, altså ialt for 50 sletdaler. Desuden vurderede de den gødning, der fandtes i gården, altså på gårdspladsen, til 8 sletdaler. Jens Enevoldsen havde anbragt sine afflytningspenge eller, som det hed, førlov, 3 mark á 24 skilling, i et af vinduerne. Vurderingsmændene omtalte udtrykkeligt, at dørene i de omtalte huse med undtagelse af en var ophængt i jern og i alle måder »var vel ved magt«, noget, der øjensynligt ikke var uden interesse. Kålgården med dens kålstokke udtalte de sig også anerkendende om⁵¹.

For disse beløb tilbød Jens Enevoldsen nu Jørgen Rathlou gårdsbygningerne og gødningen i fæstegården i Andrup. Hvis han ville anerkende vurderingen, skulle det altsammen »være hannem følgagtig«, og Jens Enevoldsen var i så fald »straks derfor penge begærendes«⁵². Herremanden på Krogsgård er sikkert gået ind herpå og har gjort modregning vel først for det beløb, som Jens Enevoldsen var ham skyldig for det hoveriarbejde, som ikke var blevet udført, men Jørgen Rathlou havde desuden stævnet ham for skyld og landgilde, som ikke var ydet siden opsigelsen, og det havde Jens Enevoldsen tilbudt at kvit-

tere herremanden i huse og møg⁵³. Jens Enevoldsen skyldte således Jørgen Rathlou 2 ørter rug, 2 ørter byg (en ort = ¼ daler), gæsteri (afløsning for at skulle huse herremandens folk) 1 daler⁵⁴.

Jens Steffensen i Skast, der i hvert fald til slutningen af 1639 havde gjort fælles sag med Jens Enevoldsen i Andrup, blev efter herredstingbogen at dømme ikke udsat for samme retsforfølgelse som Jens Enevoldsen, hverken med hensyn til opsigelsen af fæstet eller arbejdsvægringen. Hvad årsagen her-til kan være, kan man kun gisne om. Muligvis har han omkring årsskiftet truffet en overenskomst med herremanden på Krogsgård, der medførte, at denne kunne godkende opsigelsen af fæstet til fardag 1640. Også han havde som Jens Enevoldsen – d.4.2. samme år – tilbudt at ville kvittere Jørgen Rathlou for skyld og landgilde i huse og møg, »som findes på den gode mands grund«⁵⁵. Det drejede sig om restancer vel fra 1638 på 1½ ørter byg, 1½ mark pr. skæppe og vel for 1639 om 1½ ørter rug, 1½ ørter byg, et svin, en fodernød (et stykke kvæg, som han skulle opfodre for herremanden) samt gæsteri for 1 daler. Men dette blev delvis modregnet i 8 skæpper boghvede, som Jørgen Rathlou havde modtaget⁵⁶.

Hurtigt fik Jens Steffensen afhændet sin gård i Skast til Jørgen Rathlou, og omkring St. Pedersdag, fardag, tog Jens Steffensen fra Skast til Rovst, Grimstrup sogn, med et læs tømmer, som ganske givet stammede fra gården i Skast. Fæstegårdene i Skast herred tilhørte jo bønderne, indtil herremanden overtog dem. Det havde sneet ret kraftigt. I Rovst spurgte han Søren Hansen, hans kommende grande her, om han måtte lægge tømmeret ind hos ham, indtil »han kunne bygge det i hus«, da han på grund af sneen ikke kunne komme ind i Søren Hansens eller sit eget hus⁵⁷. Noget efter slog han sig sammen med sin hustru Lene Jenskone⁵⁸ og sønnen Steffen Jensen⁵⁹ ned her i Rovst, hvor han var blevet fæstebonde hos en husbond⁶⁰, der øjensynligt huede ham bedre, end Jørgen Rathlou havde gjort.

Men hvis Jens Steffensen herved mente at have befriet sig fra den bjærgsomme herremand på Krogsgård og hans nidkære fuldmægtig, tog han stortlig fejl. Det kom nemlig til

omfattende stridigheder om fæstegården i Skast, om hvilken der øjensynligt var visse uklarheder. Ganske vist havde Jørgen Rathlou, vel omkring St. Pedersdag, købt den omtalte fæstegård, men man vil i herredstingbogen for 1640 forgæves lede efter vurderingsvidne i den anledning, og det må yderligere bemærkes, at Jens Steffensen endnu til op imod midten af marts boede på fæstegården i Skast og vel indtil da, måske længere, mente at have ret til at fjerne fra fæstegården, hvad han havde lyst til, nok fordi der ikke forelå vurderingsvidne, som det synes. Men i alt fald: Da fire mænd fra Skast på herremandens foranledning d. 11.3. havde holdt syn på gården sammesteds, kunne de bevidne, at gården, som da var solgt til Jørgen Rathlou, og som Jens Steffensen havde ført dem rundt i efter at have lukket alle døre op, var i følgende forfatning: 2 bjælker var fornyligt afsavet, den ene i kohuset og den anden i laden. Det forekom dem også, at nogle hanebjælker og et stykke rømme (rem, den øverste bjælke, tagremmen i bindingsværkshusets ydervæg) ved sengen for nyligt var fjernet. Yderligere så de 11 fjæle loftskud (sammenpløjet planke loft), som lå løse, nogle af dem var borte. På det tidspunkt holdt Jens Steffensen ild og arnested i gården – han opholdt sig med andre ord i sin tidligere fæstegård. Jørgen Rathlous fuldmægtig Gregers Clemmensen i Andrup havde ved denne synsforretning meddelt Jens Steffensen, at han skulle skille sig lovligt fra gården, og når han flyttede derfra, skulle han lade de samme mænd atter syne de samme huse. Han skulle lade fuldmægtigen vide, når han ville bort, så dørene kunne blive lukket. Men da synsmændene d. 18.3. mødte frem, kunne Gregers Clemmensen forevise en meget molesteret gård for dem. I stuehuset var et sengested nedbrudt og fjernet, desuden en egebjælke over samme seng, en dørkarm fra stuedøren, en dør på den nordre side i stuen »ved det kammer« var fjernet, det samme var i bagehuset tilfældet med en dør og begge karme, som døren havde hængt i. Også en løsholt var fjernet fra den omtalte seng. Borttaget var desuden en hammer (tværbjælke) på en væg ved malkøllen, en fadhylde på gavlvæggen var nedbrudt og sønderslaget, en seng mellem kohuset og bagehuset, som stod mellem to vægge, var fjernet, dertil en

støtte til en sparre (skråbjælke i taget) og en oversavet bjælke over kohusdøren, en bæsling (skillerum mellem to båse) i kohuset, som var forbedret med fyrreplanker, en stor bjælke over ovnen, alt var væk. Dertil kom, at i den søndre ende af østerhuset var tre vægge nedbrudt og to stolper fjernet. Fornylig var en bjælke i ladehuset savet af.

Da dette syn blev foretaget, havde Jens Steffensen imidlertid bopæl i Rovst, hvor han d. 24.3. blev stævnet til Skast herreds ting på grund af det manglende tømmer i fæstegården i Skast⁶¹.

Tirsdag d. 21.4. vidnede nye synsmænd – 6 ialt –, at de samme dag havde holdt syn på Jens Steffensens huse i Skast. De kunne da dels bekræfte de tidligere synsforretninger, dels komme med supplerende oplysninger hertil og dels udvide dem med helt nye. For ved den nævnte synsforretning bemærkede de, at en bjælke var løftet af i den nordre ende (af stuehuset) og afsavet i den søndre. Over stuedøren ved ovnen var en bjælke løftet af og fjernet. Over kohuset var en bjælke afsavet i begge ender og borttaget. Imellem bryggerset og forstuen var to stolper og en dør væk. I stuedøren manglede en stolpe, på den nordre side var en stolpe mellem to vægge borte, og på den nordre side i stuen var en dør fjernet, loftet var brudt op og sønderbrækket, og der fandtes 11 planker og nogle små fjæle. På østerhuset var ved den søndre ende 3 vægge nedbrudt og stolper fjernet. På sønderhuset var ved den vestre ende 8 fag faldet ned, og i huset var der et bjælkehoved, der efter synsmændenes mening for nyligt var savet af. De omtalte bjælker forekom dem nyligt afsavet og noget skarn smidt på det sted, hvor de var behandlet med saven⁶². – Fæstegården synes i øvrigt med sin østlige og sydlige længe således at have været en trelænget gård. Netop to- og trelængede gårde var indtil omkring 1700 de fremherskende gårdtyper i Jylland. Først i slutningen af det 17. århundrede blev firlængede gårde almindelige i denne landsdel⁶³. – Synsmændene sammenfattede d. 21.4. deres synsforretning således: At samme huse var ganske ilde og ubilligen medhandlet. Samme dag fik Gregers Clemmensen yderligere et tingsvidne, og det gik ud på, at da han og herredsfogden – vel omkring St. Pedersdag – var i

Skast for at gøre udsætning hos Jens Steffensen for skyld og landgilde, da var hans loft helt og lå på bjælkerne og var sådan, at det kunne holde, hvad slags korn man ville lægge derpå⁶⁴.

Der havde ganske givet været en livlig trafik mellem Skast og Rovst, hvor Jens Steffensen øjensynligt ønskede at indrette sig så godt som muligt i gården på den nyerhvervede fæstegjord. F.eks. kunne Jacob Mouridsen i Tude, Skast sogn, fortælle, at han agede »et stykke som en egebjælke og et stykke som et spær af et hus og noget plovredskab fra Skast og til Rovst for Jens Steffensen i Rovst, som han syntes havde været i husbygning«. Et par bymænd i Skast kunne bevidne, at de havde set Jens Steffensen køre østen af sin gård med et læs gammelt tømmer, men hvad det nærmere var, vidste de ikke. Siden holdt han ikke ild og arnested på fæstegården, som han med andre ord var fraflyttet. En bonde i Skast kunne endvidere fortælle, at han havde hjulpet Jens Steffensen med at flytte fra Skast, »og da åg han et stykke egetræ, som han syntes havde været en bjælke«. Et par bymænd sammesteds fra kunne oplyse, at de havde set Jens Steffensen køre af sted med noget, som de ikke rigtig vidste, hvad var. Hans Madsen i Briksbøl, Skast sogn, kunne oplyse, at han af Jens Steffensen var blevet bedt om at save træ med ham i gården i Skast, men han var ikke mødt frem⁶⁵.

Disse vidner, der var indkaldt af Gregers Clemmensen til herredstinget d. 28.4., har næppe været til megen nytte for Jørgen Rathlou, vage og upræcise, som deres vidnesbyrd må forekomme, og man kan måske få den fornemmelse, at vidnerne samtidig med, at de ønskede at gå herremanden under øjne, i nogen grad har søgt at dække over Jens Steffensen.

Tilbage stod imidlertid den stærkt ramponerede fæstegård i Skast, som Jørgen Rathlou på ingen måde kunne være tilfreds med, og d. 19.5. tilspurgte hans fuldmægtig Gregers Clemmensen Jens Steffensen, om denne selv havde været skyld i gårdens miserable tilstand, eller om han vidste, om andre havde været skyld deri. Hertil svarede Jens Clemmensen, »at den tid han boede der, da holdt han samme huse ved magt det bedste, han kunne, men den tid han kunne ikke holde

dennem længere ved magt, da drog han fra dennem«. Altså da han efter egen mening ikke længere i retslig henseende havde noget med gården at gøre og var flyttet derfra. Så spurgte Gregers Clemmensen om, hvilken hjemmel han havde til det tømmer, han havde flyttet fra Skast til Rovst, hvortil Jens Steffensen svarede »at han havde ingen hjemmel behov at føre til hans eget«⁶⁶. Og i denne udtalelse må ligge, at fæstegården i hvert fald indtil fraflytningen, og vel også indtil der forelå vurdering, tilhørte fæsteren, og at det stod ham frit for at tage det med sig derfra, som han havde lyst til.

Sagen rumlede videre, og d. 30.6. udtalte Jens Steffensen på tinge, at Jørgen Rathlou og hans fuldmægtig burde fremlægge bevis for, at han havde taget andet fra gården i Skast end det, som med rette tilhørte ham⁶⁷.

Men på Krogsgård var man øjensynligt blevet ked af, at sagen trak ud uden afgørelse. Jørgen Rathlou var nemlig yderligere kommet under vejr med, at nogle bønder i Skast i pinsen – 24. og 25.5. – havde iagttaget, at den nederste dør til en halvdør til den forladte lade i Jens Steffensens tidligere gård i Skast var borte og dørhængslet hertil sønderhugget. Desuden så de, at nogle vinduer i salshuset var væk. Alt dette var sket fra den ene dag til den anden⁶⁸, og herremanden på Krogsgård var ikke i tvivl om, hvor disse ting kunne findes. Derfor lod han d. 8.7. i herredsfogdens nærværelse foretage en ransagelse i Rovst hos Søren Hansen og Jens Steffensen. Jørgen Rathlou kastede tre rigsorter (en rigsort = ¼ daler) på de to bønders dørtræ, førend han og herredsfogden skred til værket⁶⁹. For ifølge Jyske lov II §96 skulle ransagning egentlig foretages over hele byen, men hvis man kun ønskede at ransage en eller to gårde, skulle man stille sikkerhed med tre mark for det tilfælde, at det formodede ran-gods ikke blev fundet⁷⁰. Og det, som herremanden på Krogsgård gjorde ransagning efter, var træ, tømmer og vinduer. Nu fandt han to egebjælker i Søren Hansens kålgård, den ene var afsavet »både oven- og nedentil ved den ene ende, og ved den anden ende var den afløftet, og den anden bjælke var afsavet«. Jørgen Rathlou satte straks sit taksmærke (ejermærke) på dem, medens Søren Hansen fralagde sig ethvert ansvar og ønskede at blive holdt

helt udenfor. I Jens Steffensens kålgård fandt Jørgen Rathlou en egebjælke, som var skjult under noget egeris – den var afsavet i den ene ende og løftet af i den anden. Under dette ris lå yderligere en halv sammenføjjet egebjælke, og inde i laden fandtes den anden halv øget egebjælke, og da de blev lagt sammen i øgningerne, sås naglehovederne og øgningen tydeligt. Desuden fandt Jørgen Rathlou en halv sønderskåret egedør med to små øgninger af bøg i fjælene på ydersiderne med en jernplade over, også disse ting blev forsynet med herremandens ejermærke. Det samme var tilfældet med fem glasvinduer, der blev fundet mellem sengeklæderne, ejermærket blev sat på blyet. Det ser ikke ud til, at Jens Steffensen har været til stede ved ransagningen, og det blev meddelt et barn, som sad i Jens Steffensens dør, at det skulle fortælle sin moder Lene Jenskone, at man ville forbyde hende at afhænde noget af samme træ. Samme dag som ransagningen i Rovst fandt sted, viste Jørgen Rathlou i Skast for vidner fem bjælkehoveder, hvorfra efter hans mening bjælkerne var savet af og fjernet, ligeledes, at en dør var borttaget, og dørhængslet var sønderhugget. I stuen var der ikke længere vinduer⁷¹.

I øvrigt var Jens Steffensen ikke særlig imponeret af alt dette postyr. Herremandens ejermærker så han stort på og fjernede uden videre det tømmer, der lå i Søren Hansens kålgård, og som Jørgen Rathlou havde regnet for sit. Jens Steffensen havde brug for tømmeret til husbygning⁷².

Den 21.7. var der atter syn »på åstederne«. I Rovst gik det nok så dramatisk til. For Lene Jenskone overfaldt Gregers Clemmensen og slog ham i hovedet og på hånden med en kæp. I munden på hinanden sagde Jens Steffensen og hans kone til fuldmægtigen: »Du har altid lagt os for had og været årsag til denne trætte«. Og Lene Jenskone sagde for egen regning til ham: »Jeg skal love dig, at du skal få en djævels færd, din skælm!«⁷³ – en meget farlig bemærkning i en tid, hvor man mente, at enhver kvinde var en latent heks. – Samme dag viste Gregers Clemmensen ved synsforretningen i Skast synsmændene de omtalte fem bjælkehoveder – de to lå i noget løst tømmer, og de tre blev taget af salshuset. Bjælkehovederne bragte synsmændene til Rovst og frembød dem her, »om de

dertil kunne findes (passe)«. Den tidligere omtalte Johan Sturck spurgte da Jens Seffensen og Søren Hansen, hvor de ejermærkede sager var blevet af, men Jens Steffensen svarede blot, at der intet fandtes der, som tilhørte Jørgen Rathlou. Han havde kun sit eget⁷⁴. Men synsmændene havde den pågældende dag ikke fået deres vidnesbyrd bekræftet og indført skriftligt på tinge, hvorfor Gregers Clemmensen ønskede, at det skulle ske d. 28.7⁷⁵.

Men Jens Steffensen, der som andre bønder i Skast herred nok vidste at stå på sin ret, selv over for herremænd og andre magthavere, hævdede på herredstinget, at da der ikke var givet varsel for syn »på åstederne«, burde de omtalte synsvidnesbyrd ikke udstedes, førend der var givet lovligt synsvarsel, og det gav herredsfogden ham medhold i.

Man kan måske nok synes, at Jens Steffensen forekommer noget rethaverisk, at være lidt af en tingstud, men på den anden side må det sikkert erkendes, at loven, hvor meget den end kunne vende den tunge ende nedad, var snart sagt det eneste middel, som bønderne kunne bringe i anvendelse i den mere eller mindre åbenlyst spændte sociale situation, eller hvis man vil, i den mere eller mindre latente, men ulige klassekamp. Bønderne havde en indgroet mistillid til så godt som alle, der havde en myndighed at udøve. De kunne være lukkede udadtil mod det standsdelte samfund og som Jens Steffensen åbenbart fåmælt, sej og altid vagtsom i den stædige varetagelse af egne interesser, så godt som det nu var muligt, og med alle midler, måske også de mindre fine, søge at klare de vanskeligheder, de kunne komme ud for på tinge i en ofte hård hverdag.

På tinget d. 28.7. kendte Jens Steffensen sig i øvrigt fuldt og fast ved det tømmer, de vinduer og dør(e), som Jørgen Rathlou havde ladet ejermærke⁷⁶, og Lene Jenskone og sønnen Steffen Jensen kunne med opragte fingre og ed bevidne, at Jens Steffensen ikke havde fjernet noget fra gården i Skast, hvad enten det var sømfast, nagelfast eller jordgravet, efter at Jørgen Rathlou og han var blevet forligt om de »bemeldte huse«. De kunne under ed erklære, »at det træ, vinduer og dør, som velbemeldte Jørgen Rathlou eller hans fuldmægtig

har kendt sig ved . . . det har aldrig været velb. Jørgen Rathlous, men Guds og hans eget⁷⁷ – altså Jens Steffensens.

Samtidigt tilbød Gregers Clemmensen Søren Hansen og Jens Steffensen i Rovst de omtalte bjælkehoveder fra Skast samt de ejermærkede sager i Rovst: 5 bjælkehoveder, 14 små stykker træ og 5 stykker bly, som fuldmægtigen fremlagde for tinget⁷⁸. Gregers Clemmensen bad dem om at fremlægge det ejermærkede træ sammesteds. Hertil kunne Søren Hansen kun svare, som han tidligere havde gjort over for herremanden, at han ikke havde noget med sagen at gøre. Jens Steffensen bedyrede, at han ikke var i besiddelse af noget, der tilhørte Jørgen Rathlou⁷⁹. Den 4.8. mødte herremanden personlig op på herredstinget for at varetage sine interesser. Den samme dag havde han først været i Rovst, hvor han havde udspurgt Lene Jenskone og Søren Hansen om det ejermærkede træ og vinduerne, han havde medbragt bjælkehovederne fra Skast »og frembød dem«. Som man kunne vente svarede Lene Jenskone, at der på gården ikke var noget, der tilhørte Jørgen Rathlou, og Søren Hansen kunne kun gentage, at han viste det hele fra sig⁸⁰. På herredstinget tilbød Gregers Clemmensen atter forgesves bjælkehoveder og ejermærkede sager. Det sidste kunne han atter uden held ønske sig til stede⁸¹. Stædigt fortsatte Jens Steffensen med den samme påstand: »alt det, han havde, det er Guds og hans eget«. Herremandens tilstedeværelse på tinget havde åbenbart ikke imponeret ham. – På sin side har Jørgen Rathlou sikkert været lidt irriteret over Jens Steffensens ihærdige fastholden ved sit standpunkt, og herremanden fik det sidste ord på tinge ved at sige »at det træ, dør og vinduer, som han havde ladet tage taksmærke på« var blevet tyvstjålet fra ham⁸² – en alvorlig anklage tydeligt nok rettet mod Jens Steffensen, da tyveri var en grovere forseelse end ran og kunne medføre dødsstraf⁸³.

For at styrke sine krav fik herremanden d. 18.8. på herredstinget beediget vidnesbyrd vedrørende den tidligere omtalte fjernelse i pinsen af en halvdør og vinduer fra fæstegården i Skast⁸⁴.

Jørgen Rathlou var da atter personlig mødt frem på tinget, og foruden det ovennævnte vidnesbyrd fik han ved den lejlig-

hed af herredsfogden Hans Kristensen i Tjæreborg en beediget bekræftelse på visse forhold i forbindelse med ransagningen i Rovst d. 8.7. Ved at sammenligne denne erklæring med det tidligere vidnesbyrd herom vil man kunne iagttage, at der i herredsfogdens i juridisk og sproglig henseende velformulerede vidnesbyrd er en vis fordrejning. For nu står der at læse, at herredsfogden da befalede to vidner, »at de straks på stedet skulle forbyde Jens Steffensen og hans hustru Lene Jenskone såvel som for^m Søren Hansen i Rovst noget af for^m træ, dør og vinduer at afhænde, forkomme eller forvende i nogen måde, førend sagen var drevet til ende«. – Laue Persen, der tjente på Krosgård⁸⁵, havde tidligere bevidnet – d. 4.8. –, at det var ham, der havde fundet de fem vinduer i Jens Steffensens ægteseng, og at Lene Jenskone havde bedt ham »for Guds skyld, at han skulle have ladet dem ligge, og sagde, hun ville give ham noget⁸⁶. Men det ser ud til, at Laue Persen ikke rigtigt står til troende, for d. 18.8. gik to af vidnerne fra ransagningen klart imod en anden beediget erklæring, som han var kommet med samme dag⁸⁷.

Endnu d. 25.8. rettede Gregers Clemmensen på herredstinget atter de efterhånden noget monotone forespørgsler til Søren Hansen i Rovst, og han fik det efterhånden lige så monotone svar⁸⁸.

Og dermed synes denne ret langvarige og stride sag ligesom at være ebbet ud. Den omtales ikke mere i herredstingbogen for 1640, og den holdes ikke så at sige varm ved stævninger og udsættelser m.m. En åbenbart hurtig og brat antiklimaks. Indtil videre er det nok rimeligt at gisne på, at Jørgen Rathlou og Jens Steffensen er gået på forlig, af hvilket indhold det så kan være. Vi ved foreløbig intet derom.

Ganske vist ses det, at der d. 22.9. blev afsagt dom mellem Jens Steffensen og Gregers Clemmensen⁸⁹. Den er af skriveren indført på blad 119 i herredstingbogen, men dette blad er desværre forsvundet. Dog har det sikkert drejet sig om et andet mellemværende mellem Krosgård og Jens Steffensen end det lige omtalte. Jens Steffensen havde således også en sag, hvor nådigfruen på Krosgård Barbara von Ahlefeldt var indblandet. Hun havde nemlig ved St. Mortensdagstide 1639 til Gre-

gers Clemmensen udleveret uld, som herregårdens tjenere skulle spinde. Gregers Clemmensen havde efter sit udsagn leveret Steffen Jensen i Skast, Jens Steffensens søn, 9 mark uld⁹⁰, og d. 7.7.1640 dømte herredsfogden, at Jens Steffensen, hans hustru og søn skulle betale fru Barbara von Ahlefeldt de 9 mark uld samt udlevere hende et stenkrus, som hun havde krav på⁹¹. Yderligere fik Gregers Clemmensen d. 4.8. dom over Jens Steffensen i Rovst for 12 sletdaler, der fandtes anført i et gælds-brev – 11 mark 2 skilling var dog betalt og afskrevet i brevet. Jens Steffensen erklærede yderligere, at han i efteråret 1639 havde leveret fuldmægtigen 9½ skæpper sæderug som kvittering på sin gæld, og at han kun skyldte ham en mark for at omgøre en soldaterkjortel. Det var parterne øjensynligt ikke enige om, hvorfor Jens Steffensen sagde, at hvis Gregers Clemmensen ville bede sig Gud til hjælp, at han ikke fik sit tilgodehavende, så ville han være tilfreds. Gregers Clemmensen svarede og bad sig Gud til hjælp, »at alt det, han havde fået, det havde han kvitteret«⁹². Det er måske en udløber af denne sag, der fandt sin afgørelse d. 22.9.

Der ser ud til, at alle disse sager ikke på mindste måde er gået Jens Steffensen på – han fortsatte øjensynligt efter herredstingbogen at dømme ufortrødent sit bondehverdagsliv, og det ser heller ikke ud til, at han i ringeste grad har lidt skade i det almindelige omdømme. Under d. 10.11.1640 ses han at have været høring, altså meddommer ved herredstinget⁹³.

Det fremgår således af herredstingbøgerne, at fæstebønderne i Skast herred havde visse sædvanerettigheder, som de med held værnede om. I den forbindelse kan det bemærkes, at herremanden her i det 17. århundrede efter alt at dømme ikke har anvendt korporlig vold med prygl, træhest, hundehul og andre af den slags afstraffelsesmidler over for genstridige bønder. Og heller ikke ses det at have været tilfældet senerehen, hvis man da tør overføre hertil, hvad der var sædvane i Malt herred⁹⁴.

I Skast herred ser det ud til, at alle uoverensstemmelser mellem herremand og fæstebønder er blevet ordnet i mindelighed eller på tinge efter Jyske lovs bestemmelser og den her gældende sædvaneret, som herredsfogden og tingbønderne som

bønderne i al almindelighed i videste udstrækning var fortrolige med. Bønderne kunne i tilfælde af arbejdsvægring og anden misligholdelse af deres fæstekontrakt dømmes fra deres gårde eller idømmes erstatning for deres forsømmelser, hvorved der kunne gøres udlæg hos dem.

De mange vurderinger, syn og skifter, der findes optegnet i tingbøgerne, åbner i øvrigt mange muligheder for at trænge ret tæt ind på bøndernes dagligdag – der gives nemlig i tingsvidnesbyrdene herom oplysninger om gårds og huses indretning, byggematerialer m.m., om indbo og husgeråd, om arbejde ude og hjemme, men dertil kommer indblik i familielivet, i f.eks. forholdet mellem ægtefæller og i børns vilkår, også forbindelserne til slægtninge får man kendskab til som i øvrigt til en overvældende mængde af andre forhold, som det vil tage megen plads at opregne, men som i allerhøjeste grad giver muligheder for at udvide vort kendskab til bondelivet i Skast herred for næsten 350 år siden, selv om det blankt må erkendes, at der er meget, som tingbøgerne ikke giver svar på. – Men der er under alle omstændigheder her stof, som kan bringe nyt frem – også overraskende nyt.

Det venter blot på at blive behandlet.

Henvisninger og noter

1. Skast herreds tingbog 1638, nr. 289.
2. Corpus constitutionum Daniæ I, s. 33 Poul Joh. Jørgensen: Dansk retshistorie, 1940, s. 475.
3. Danmarks adelsårbog 1911, XXVIII, s. 367.
4. Danske magazin 5. rk. I, s. 186.
5. Sagregistre til Skast herreds tingbøger 1636-1640, 1980. G. Begtrup: Beskrivelse over agerdyrkningens tilstand i Danmark. Nørrejylland I, 1808, s. 6.9.97.
6. Jfr. note 3.
7. Sagregistre til Sht., s. 136. Tvillingesogne af geest og marsk: Sneum og Tjæreborg. Udg. af et udvalg I, 1972, s. 174f.
8. Sht. 1640, nr. 437.
9. Sagregistre til Sht., s. 154.
10. Sht. 1936, nr. 796, 798. Fra Ribe Amt 1954, s. 364.
11. Register til Sht. 1640, s. 57.

12. Sht. 1638, nr. 248.
13. Smst., nr. 447.
14. Smst. nr. 269.
15. Smst., nr. 289.
16. Sagregistre til Sht., s. 287.
17. Sht. 1638, nr. 301.
18. Smst., nr. 302.
19. Smst., nr. 517.
20. Smst., nr. 191, Se også nr. 333.
21. Axel Steensberg: Den danske landsby gennem 6000 år, 1973 s. 113.
22. Sht. 1640, nr. 41, 234.
23. Sht. 1638, nr. 581.
24. Smst., nr. 655.
25. Sht. 1639, nr. 284.
26. Sht. 1636, nr. 137. 1638, nr. 105.
27. Sht. 1636, nr. 88.
28. Sht. 1637, nr. 194.
29. Sht. 1638, nr. 105.
30. Smst., nr. 169.
31. Smst., nr. 261. Ang. myndighedsalder se noten til nr. 112 i Sht. 1637.
32. Sht. 1640, nr. 224.
33. Sht. 1639, nr. 182, 183.
34. Sht. 1638, nr. 490. Tvillingesogne I, s. 175f.
35. Sht. 1639, nr. 437, 438.
36. Smst., nr. 439.
37. Smst., nr. 453.
38. Corpus I, s. 9.
39. Poul Johs. Jørgensen, anf. skr., s. 466, 468, 471. Hans H. Fussing: Herremand og fæstebonde, 1942, s. 216ff. Fridlev Skrubbeltrang: Det danske bondesamfund 1500-1800, 1978, s. 87.
40. Fussing, anf. skr., s. 299.
41. Smst. s. 303.
42. Sht. 1639, nr. 460, 488, 536, 571, 607.
43. Sht. 1640, nr. 213. Fussing, anf. skr., s. 221. Fra Ribe Amt 1941, s. 342. Tvillingesogne I, s. 175.
44. Poul Johs. Jørgensen, anf. skr., s. 474.
45. Sht. 1640, nr. 273.
46. Smst., nr. 265.
47. Smst., nr. 331.
48. Smst., nr. 504.
49. Smst., nr. 405. Sagregistre til Sht., s. 134.

50. Sht. 1640, nr. 41.
51. Smst., nr. 233.
52. Smst., nr. 234.
53. Smst., nr. 68.
54. Smst., nr. 82.
55. Smst., nr. 68.
56. Smst., nr. 82, 212.
57. Smst., nr. 509.
58. Sht. 1637, nr. 606, 715. 1640, nr. 490.
59. Sht. 1640, s. 362, 425, 455, 490.
60. Smst., nr. 411.
61. Smst., nr. 186.
62. Smst., nr. 211.
63. Fridlev Skrubbetrang, anf. skr., s. 41f.
64. Sht. 1640. nr. 211, 212.
65. Smst., nr. 230.
66. Smst., nr. 259.
67. Smst., nr. 372.
68. Smst., nr. 492.
69. Smst., nr. 432.
70. Den jyske lov, ved Peter Skautrup, 1941, s. 107, 198. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, under Rannsaking og Rån.
71. Sht. 1640, nr. 432.
72. Smst. nr. 509, 510.
73. Smst., nr. 437.
74. Smst., nr. 455.
75. Smst., nr. 438.
76. Smst., nr. 424.
77. Smst., nr. 425.
78. Smst., nr. 433.
79. Smst., nr. 434.
80. Smst., nr. 455.
81. Smst., nr. 456.
82. Smst., nr. 457.
83. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, under Rån.
84. Sht. 1640, nr. 492.
85. Smst., nr. 490.
86. Smst., nr. 458.
87. Smst., nr. 491.
88. Smst. nr. 509, 510.
89. Smst., s. 2, 328.

Lov og ret i Skast herred i det 17. århundrede

90. Smst., nr. 329, 362.

91. Smst., nr. 390.

92. Smst., nr. 463.

93. Smst., nr. 641.

94. Claus Bjørn: *Bonde herremand konge*, 1981, s. 26.

Der henvises overalt til Skast herreds tingbøger 1636-1640. Ved Poul Rasmussen, 1955-66.

Bue Kaae, f. 1909, seminarielektor, Paghs Allé 12, Esbjerg. Artikler i FRA RIBE AMT 1952-80, i Årsskrift for Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg 1963-67. m.m. Har desuden udgivet Feudalismen i Europa ca. 700-ca. 1050, 1973 og Peder Hegelunds almanakoptegnelser I-III, 1976-77.